

“-sAn(Iz)A” EKİNİN VE OLUMSUZLUĞUN EMİR KIPLIĞINA KATKISI**Çiğdem USTA*****Özet**

Kiplik, konuşurun öznel tavır ve görüşlerinin dile yansımadır. Pek çok kiplik çeşidi vardır. Bunlardan biri de emir kipliğidir. Emir kipliği, ceza ve yaptırım gücüne sahip bir kaynaktan çıkan, kendi kapsama alanı içindeki yeterli bir eyleyiciye yönelen, gerçekleşebilir, geleceğe yönelik, yapılması mecburi isteklerin ifadesidir. Emir kipliğinin dil bilimsel, sözcüksel, söz dizimsel, söyleme dayalı olmak üzere birçok işaretleyicisi vardır. Bu işaretleyicilerden biri de -sAn(Iz)A ekidir. Bu ek, ivedilikle yerine getirilmesi beklenen ve nezaketten uzak emirlerin verilmesinde kullanılır. Bir başka emir işaretleyicisi ise olumsuzluktur. Olumsuzluk aracılığıyla konuşur bir eylemin yapılmasını yasaklar. Böylece olumsuz emirler oluşur.

Anahtar Sözcükler: Kiplik, emir kipliği, işaretleyici, -sAn(Iz)A, olumsuzluk.

CONTRIBUTION OF SUFFIX “- SAN(IZ)A” AND NEGATION TO COMMAND MODALITY**Abstract**

Modality is grammaticalization of speaker's subjective attitude. There are many varieties of modality. One of them is command modality. Command modality expresses requests stemming from a source that is capable of enforcement and punishment. These requests are mandatory and they are directed to a capable actuator in the coverage zone and target a realizable future. Command modality has a number of markers, such as grammatical, syntactic, lexical and discourse-based markers. One of these markers is the suffix “- sAn(Iz)A”. This suffix is used for the commands that need to be fulfilled urgently or for impolite commands. Another type of marker is negation. The subject speaks through negation and prohibits an action. In this way negative command (prohibition) is formed.

Keywords: Modality, command modality, marker, -sAn(Iz)A, negation.

Giriş

Kiplik kavramı temelde felsefeden alınmış bir kavramdır. Özellikle felsefenin dallarından biri olan mantıkta işlenmiştir. Mantığın ana amacı, bilginin doğruluğunun ve yanlışlığının sorgulanması, yani bilginin doğrulanmasıdır. Bu doğrulama çalışmaları sırasında, bilginin zorunlu ve olası olmasıyla ilgilenen modal mantık (kiplik mantığı) doğmuş; bu mantık alanı, kiplik kavramını merkezine alan bir bilim olarak boy göstermiştir. Modal mantık, yirminci yüzyıldan itibaren matematik, bilgisayar bilimleri, mikro-ekonomi, bilişsel bilimler olmak üzere birçok alanı etkilemiştir (Başkent). Dil bilim de modal mantığın düşünce

* Dr., Rize Fener Liseli, cigdemusta@hotmail.com

sisteminden yararlanmış ve dil alanında kiplik kavramını merkeze alan, modal mantıktan farklılaşan, değişik bakış açılarına sahip kiplik çalışmaları ortaya çıkmıştır (Kılıç, 2004, s. 4).

Kipliğin dilbilimde farklı tanımları olmakla birlikte Bybee-Perkins-Pagliuca'daki (1994, s. 176) “konuşurların (öznel) tutum ve yorumlarının dilbilgiselleşmesi” şeklindeki tanım, yaygın olarak kabul görmektedir. Konuşurların önermeye karşı takındıkları bu tutumlar, çok çeşitlidir. Bu nedenle birçok kiplik türü vardır. Emir kipliği de bunlardan biridir.

Emir kipliği, ceza ve yaptırım gücüne sahip bir kaynaktan çıkan, kendi kapsama alanı içindeki yeterli bir eyleyiciye yönelen, gerçekleşebilir, geleceğe yönelik, yapılması mecburi isteklerin tavrıdır (Usta, 2013). Bu tavır, dilin konuşura sunduğu birçok araçla ve tabii bağlamın desteğiyle ifadeye kodlanır. Bu araçlar, dilbilgisel, sözcüksel, sözdizimsel (Aslan Demir, 2008) ve söyleme dayalı işaretleyicilerdir. -sAn(Iz)A eki ve olumsuzluk da bu işaretleyicilerdendir.

2. -sAn(Iz)A Eki ve Emir Kipliği

-sAn(Iz)A eki, -sA ekinden gelişmiş bir yapıdır. Bu yapının anlamsal özelliklerini ve emir kipliğine katkısını kavramak için öncelikle -sA ekinin üzerinde durmakta fayda vardır.

2.1. -sA eki

-sA eki, Türkiye Türkçesinde *şart ve dilek/istek*¹ işleviyle öne çıkar. Genel olarak ekin, Orhun kitabelerinde koşul bildirmek için kullanıldığı görülen -sAr ekinden geliştiği, Eski Türkçenin sonlarında -r'yi düşürerek bugünkü haline kavuştuğu düşünülmektedir (Ergin, 1998, s. 309). Korkmaz (2007, s. 676-680), bu konuda farklı bir görüş öne sürmekte, ekin iki baskın işlevinin tarihte aynı *sa- fiilinden* farklı eklerle türeyen iki ayrı ekin varlığına işaret ettiğini dillendirmektedir. Ona göre *şart* belirten ek, geniş zaman -r'sı alırken, *istek* belirten ek, sıfat-fiil yapan -k ile birleşmiştir. Zamanla ekler, ilavelerinden kurtulunca şekil ortaklığı oluşmuş, iki ek tek ekte birleşmiş, işlev farklılığı ise devam etmiştir. Aslında bu görüş, -sA'nın bahsi geçen fonksiyonları sergilerken yapısal farklılık göstermesi nedeniyle önem arz etmektedir. Zira, -sA, *dilek/istek işlevinde* bağımsız bir cümle oluşturabilirken, *şart işlevinde* başka bir fiil ekinin üzerine gelmekte ve istisnalar dışında bağımsız cümle kuramamaktadır. Hatta Gülsevin (1990), bu durumdan yola çıkarak, ekin, kip eki değil, zarf-fiil olarak sınıflandırılması gerektiğini

¹ Brockelmann (1954: Johanson, 2009, s. 491) Türkçede dilek (keşke) anlatmak için kullanılan en eski kipsel formun -sA olduğunu belirtir. Johanson, bugün, ekin arzu anlamında sık kullanılmadığını, daha çok bağımlı cümlelerde varsayımsal şartları anlatmak için kullanıldığını belirtir (Johanson, 2009, s. 491).

savunur. Aynı görüş, Karahan ve İlhan tarafından da desteklenir (Karahan, 1994, s. 474; İlhan, 2009, s. 259).

Görünen o ki aslında -sA eki, yapısal olarak hem fiil hem de zarf-fiil eki görevi yapabilmekte ve hangi niteliği taşırsa taşırsın kiplik işaretleyebilmektedir². -sA'nın işaretlediği semantik alanlar, şart, dilek/istek ile sınırlı değildir. Başka öğelerin desteğiyle cümleye başka anlam ayırtıları katabilmekte ve karşılaştırma, ihtimal (Benzer, 2010, s. 137) gibi semantik alanları da kodlayabilmektedir.

-sA'nın kipliğe olan katkısı, konuşur açısından büyük değere sahip temel semantik alanları kodlamasıyla sınırlı değildir, bunun yanında *emir kodlayıcılarından biri* olan -sAn(Iz)A ekine kaynaklık etmesi bakımından da değerlidir. Bu kaynaklık, farklı etimolojilerle de olsa Deny (1941, s. 679-680), Üstüner (2000) ve Karahan (2012) tarafından ifade edilmiştir³.

2.2. -sAn(Iz)A'nın Emir Kipliğine Katkısı

Bazı kaynaklarda parçacık ya da enklitik olarak anılan ancak bu çalışmada ek olarak nitelenen -sAn(Iz)A'nın⁴ emirle olan bağlantısı, birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Kornflit (1997, s. 371), “emir kipi”nin dışında kullanılan tek emir formu olarak bu eki verir ve ekin ikinci kişiyle sınırlı olduğunu belirtir. Ergin (1998, s. 310), hitaplı şart şekilleri olarak sunduğu bu formun yalnız ikinci şahıslarda kullanıldığını ve istekle-emir arası bir ifade taşıdığını beyan eder. Bulak (2011, s. 32) ve Türkyılmaz (1999, s. 89) ekin ısrarlı dilek ve rica yanında emir anlamıyla da kullanıldığını dair örnekler verir. Korkmaz (2007, s. 692), “dilek kipi”nin bu şeklinin, çok güçlü bir istek taşıdığını ve böylece emre kayan bir özellik gösterdiğini söylerken, Banguoğlu, ısrarlı bir dilek, bir buyuru anlatımı kazandığını belirtir (2007, s. 468). Benzer (2010, s. 135) ise ekin kaba olarak algılanabilen bir buyruk işleviyle kullanıldığından

² Bilgegil (2009, s. 261) ekin, bir temenniye ifade ettiği takdirde dilek kiplerinden, bir şartı ifade ettiği takdirde haber kiplerinden sayılması gerektiğini söyler.

³ Deny (1941), ekin, temenni işlevli *şart kipinin* ikinci şahsına, (bir yerde pekiştirilmiş uymaca edatı, bir yerde nida dediği) “A”nın gelmesiyle oluştuğunu belirtir. Üstüner (2000), en eski Tonyukuk abidesinde “*Anda sakındıma*” cümlesinde geçen ve “A edatı”ndan farklı olan -A pekiştirme ekinin şart kipine gelmesiyle oluştuğunu söyler. Karahan (2012) ise ekin, -se-*η-ne yapısından geliştiğini*, -se'nin istek eki, *η' nin teklik ikinci şahıs eki* ve ne'nin de pekiştirme eki (enklitiği) olduğunu belirtir. *Telaffuz güçlüğü nedeniyle η'nin düştüğünü, n'nin düşen ikinci şahıs ekinin fonksiyonunu da üstlendiğini ifade eder. Ancak eklemek gerekir ki bu konuda Ercilasun* (2008, s. 52) *farklı düşünür ve fikrini* şu sözlerle açıklar:

“Türkiye Türkçesinde kullanılan *gelsene, gelsenize* gibi örneklerdeki -sA'nın aslında *şart eki olmayıp* bir enklitik olduğunu; Osmanlıca içinde şart ekiyle bulaşma (kontaminasyon) içine girerek şart eki durumuna geçtiğini, -sA'dan sonra gelen nA enklitiğinin de aynı bulaşma sonunda “şahıs eki+A” haline geldiğini ileri sürebiliriz.”

⁴ -sAnA eki, diğer Türk dillerinde de görülmektedir. Başkurt Türkçesinde -hAnA olan bu eki, Yazıcı Ersoy (2011, s. 73) kiplik parçacığı olarak kabul eder ve bu parçacığın, edebi dilde neredeyse kullanımdan düşme durumuna geldiğini belirtir.

bahseder. Aslan Demir (2008, s. 65) de bu “biçimbirim”in emre “pekiştirme, ısrar katma, öneri, işin bir çırpıda yapılmasını bekleme vb. anlamsal detaylar” kattığını ifade eder.

-sAn(Iz)A, ikinci şahıslar için pekiştirilmiş ya da *çok yakın gelecekte* yapılması beklenen ve çoğunlukla nezaketten uzak emirler yapar. Aslında geçmişten bu yana, emre buna benzer veya yakın anlam ayırtıları katmak için kullanılan bazı birimler olmuştur. Eski Türkçeden beri kimi zaman değişikliklerle pek çok dil ve lehçede kullanılagelen -GII pekiştirme eki (Sertkaya, 1996), Gagavuz Türkçesinde üçüncü şahısta çekimli eylemin önüne getirilen “ko” fiili (Özkan, 2007, s. 129), Karakalpak Türkçesindeki “şı” (Uygur, 2007, s. 590), Tatar Türkçesinde ikinci şahıslarlarda kullanılan ve emre nezaket katan -çI (Öner, 2007, s. 719), bunlardandır. Ancak -sAn(Iz)A’yı bu anılan parçacık veya birimlerle eş görmek doğru görünmemektedir. Zira -sAn(Iz)A, kurulan emre anlam ayırtısı katmaya yardımcı olan bir unsur değildir, başlı başına emir kuran bir işaretleyicidir. Hatta kuvvetle muhtemel Türkiye Türkçesinde enklitiklikten çıkmış ve ekleşmesini tamamlamıştır. *Paradigma yapamamasının ya da diğer şahıslar için kullanılamamasının nedeni ise oluşurken içine aldığı ikinci şahıs eki olmalıdır.* Bu ek, muhtemelen diğer şahıslar için oluşmasına mani olmaktadır. Üstüner’in şu sözleri de sAn(Iz)A’nın ek durumuna geldiği konusunda bir ipucu teşkil edebilir:

Günümüz Türkiye Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan -sAnA şeklindeki teklik 2. şahıs emir kipi, Tarihî Türk yazı dillerinde de kullanılmıştır. +A pekiştirme eki burada şartı kuvvetlendiren bir ek olmaktan çıkmış, şart kipinin emre dönüşmesini sağlayan, bir emir kipi teklik 2. şahıs eki durumunu kazanmıştır (Üstüner 2000, s. 193).

-sAn(Iz)A ekinin emir işaretleyebilmesinde, kurucu -sA ekinin bünyesindeki “istek” ve “şart” anlamının ve “gelecek zaman ifadesi”nin önemi büyüktür. Bu anlamlar, emrin doğasıyla örtüşmektedir. Ancak bu noktada -sA ekinin neden kuvvetli bağlam eşliğindeki birkaç istisna dışında emri kodlayamadığı sorusu belirlemektedir. Bunun nedeni belki de -sA ekinin bağımsız cümle kursa dahi, *tamamlanmamışlık* hissi uyandırmasıdır. (1)’deki gibi diğer fiil ekleriyle karşılaştırıldığında bu durum net bir şekilde görülmektedir.

(1) *Biraz kitap okusam...*

Biraz kitap okuyacağım.

Biraz kitap oku.

Biraz kitap okumalısın.

Biraz kitap okusana.

Büyük ihtimalle -sA'nın bu bitmemiş görüntüsü, emrin kendi içindeki kesinlik, kararlılık anlamıyla uyuşmamaktadır. Ancak -sAn(lz)A biçimbiriminde böyle bir hal söz konusu değildir. Cümle diğer fiil eklerindeki kadar tamamlanmış durmaktadır. Bu nedenle de aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi rahatlıkla emir kodlayabilmektedir:

(2) “*Bana bir kahve daha yapsana* diye seslendi içerde işlenen karısına. Durakladı. “İçeriz değil mi çocuklar?” diye sordu gençlere. Onayladıklarını görünce, yeniden bağırdı.”Gençler de istiyor.” Sonra yine sessiz, tartışmalarına verdi kendini (Toy, 1976, s. 286).”

(3) “Abdülhamidin⁵ başmuhasibi Cevher ağa (31 Mart vakasına müteakip asılmıştır) Borazan'ın şöhretini duymuş, dinlemek istemiş, çağırtmış... Borazan, ağanın karşısında el pençe divan, *emir* beklermiş, nihayet ağa:

-*Haydi, ne duruyorsun, yapsana!* demiş.

-Emrediniz, ne taklidi yapayım.

Ağa düşünmeden:

-Pire, demiş.

Pirenin de taklidi olur mu? Çaresiz, kötü akıbetlerle karşılaşmak var. Ağa kızarsa adamı Fizanlara kadar sürdürür. Sermuhasip bu, boru mu ? (Yücebaş, 1958, s. 36)”

(4) “Gelirken önünden geçtiği, Adliye'ye yakın polis karakolunun çift kanatlı camlı kapısından girdi. Dışarıdan dönüşlerinde otele girince de duyardı bu kokuyu. Geniş sofadaki sıralarda oturanlar, kapılardan girip çıkanlar vardı. Fişleri çıkarıp sağdaki aralık kapıya yaklaşırken durdu. İçerden sesler geliyordu. Kalın bir erkek sesi duydu: “Yaz! Soruldu, iki nokta üstüste, kendi isteğiyle kaçtığını söyledi.” Yazı makinesi çatırdadı. Bir kadın ağlıyordu. Deminki kalın ses “*Sussana sen kadın, atarım şimdi dışarıya.*” dedi (Atılgan, 1987, s. 79).”

(5) “Bekir, çocuklara bağırdı:

-*Memed Efendi emminizin elini öpsenize layn itoğl'itler!*

⁵ Alıntıların imla ve noktalaması, olduğu gibi bırakılmıştır.

Başta karısı olmak üzere, dört çocuk, büyükten küçüğe doğru sırayla, el öptüler. Bekir gülüyordu, sevinci büyüktü. Karısına açıkladı:

-Bu, bizim menşur Hacı Hüsam Aşamızın oğlu olur, kız Küpra. Hani sana dediydim ya bigaç zaman önce, evlerine gidip de çalıştıydım ya... İşte o.

-Hıı, dedi kadın, o Memed Efendi Ağa mı bu?

-He ya o! dedi Bekir.

Mehmet Efendinin yüzüne borçlu borçlu baktı...(Günel, 1972, s. 226)”

(6) “Süpürge sopasını kapacağı sırada, Yılmaz eline bir tekme savurdu ve süpürge ayakyolunun kapısına çarptı, yanlamasına yere düştü. Niyazi'yi omuzlarından tutup çevirdi, arka arkaya beş tokat attı:

-Sen kimsin ulan? Bana nasıl piç dersin, ayı oğlu ayı, eşşek,..

-*Koşsanıza, ne duruyorsunuz orda?* diye bağırdı Patron hamallara. Üç hamal birbirinin yüzüne baktılar, gönülsüz gönülsüz çıktılar merdivenden. Niyazi'yi tutup yana çektiler. Niyazi, ağzından, burnundan akan, her yanına bulaşan kanları, hamalın ıslatıp getirdiği mendille silmeye koyuldu (Buyrukçu, 1971, s. 94).”

3. Olumsuzluk ve Emir Kipliği

Olumsuzluğun emir kipliğine katkısından önce “olumlu şekillerden ayrı bir işaretleyici fonksiyonu”yla kipliğe olan katkısı üzerinde durulmasında fayda vardır.

3.1. Olumsuzluk ve Kiplik İlişkisi

Olumsuzluk bütün dillerin müşteregi yani bir dil evrenselidir. Aristo'dan bu yana tartışılan (Haan, 2004, s. 40) bu ulamın, kiplik ile olan ilişkisi, dikkat çekmiştir. Son dönemde artan bu konudaki çalışmalarda, daha çok İngilizce *can*, *must*, *may* gibi modal fiillerin menfi hallerinin kiplik değeri üzerinde durulmuş⁶, olumsuzluğun ayrı bir kiplik alt türü olarak ele alınabileceğine dair görüşler belirlemiştir (Kerimoğlu, 2011, s. 80).

⁶ Drubig (2001), (1)'de gösterilen örneklerde “may” in vekili, yardımcı olarak kabul edilen “can”in, olumsuzlukta kiplik açısından “may”den farklı davrandığına dikkat çekmiş ve bundan yola çıkarak olumsuzluğun bilgi kipliği içinde ayrı bir kiplik türü olarak değerlendirilebileceği izlenimi yaratmıştır.

(1) a. John *may not* be at home (*John evde olmayabilir*).

b. John *cannot* be at home (*John evde olamaz*).

Türkçede bu konuya değinen ilk kişilerden biri, Kocaman’dır. Kocaman (1981, s. 83), kip ayrıştırılmasında olumsuzluğun etkili olabildiğini belirtir ve “olumlu-olumsuz karşıtlığının kiplemede önemli olduğu”nu özellikle (7)’de gösterilen örneklerle açıklamaya çalışır. Ona göre, (7a) ve (7b)’de, öznenin isteğine bağlı olan bir yeterlilik/yetersizlik varken (7c)’de ise nesnel bir yetersizlik söz konusudur. Ancak burada “*yapmayabilirdi*” nin yeterlilikten ziyade olasılık bildirdiği görülmektedir ve bu nedenle olumsuzluğun gerçek etkisi yorumlanamamış olabilir. Belki de örnekler bu açıdan değerlendirilip “*yapabilir*”in biçimsel olarak olumsuzu görünen “*yapmayabilir*”in kiplik açıdan olumsuzu olmadığı belirtilmeli ve asıl bu noktada olumsuzluğun kipliğe olan katkısı ortaya konmalıdır.

- (7) a. Arkadaşınız bu işi *yapabilirdi*.
b. Arkadaşlarınız bu işi *yapmayabilirdi*.
c. Arkadaşınız bu işi yapamayabilirdi.

Bu konuya önemli katkılar yapan diğer bir isim de Özbek’tir. Özbek (2011, s. 4), her olumsuz yapının (anlamsal olarak) olumlu karşılığının olmadığını, bazı yapıların olumlu mukabillerinden sentaktik ve semantik olarak bağımsız olduğunu belirtir ve bu görüşünü kanıtlamak için (8)’deki örnekleri verir. Bu cümlelerden (8a)’nın, “*Fotokopi çekmek için tüm şartlar uygundur, dükkân bu hizmeti sunabilir (yeterlidir).*” şeklinde yorumlandığını, (8b)’nin ise *fotokopi çekmeyi yasaklayan güçlü bir emir tutumu* içerdiğini belirtir.

- (8) a. Fotokopi çekilir.
b. Fotokopi çekilmez.

Sonuç olarak mevcut çalışmaların gösterdiği gibi olumsuzluğun kimi durumlarda olumlu ifadeden azat olduğu ve hatta bazen olumlu ifadenin karşılayamadığı başka bir kiplik

Radden (2007, s. 224) ise İngilizcedeki kiplik tanımlarında sık sık modal fiillerin ve bilhassa *must*’ın olumsuzlukta değişken bir davranış sergilediğine dair bir intiba verildiğini belirtir. *Must*’ın yükümlülük kipliği açısından hem olumlu hem olumsuz kullanılabildiğini, olumlu cümlelerde zorunluluk (2a), olumsuzlarda yasaklama (2b) anlatabildiğini ifade eder. Bilgi kipliğinde ise gerekliliğin (3a)’daki gibi yalnızca olumlu cümlelerde kullanılabildiğini belirtir ve (3b) örneklendiği gibi bilgi kipliğinin olumsuzluğunda *mustn’t* yerine *can’t* kullanıldığını ve onun da olanaksızlığı (impossibility) anlattığını ekler.

- (2) a. You *must* switch off your mobile phone [obligation].
(Cep telefonunuzu kapatmalısınız.)
b. You *mustn’t* switch off your mobile phone [prohibition].
(Cep telefonunuzu kapatmamalısınız.)
(3) a. Your mobile phone *must* be switched off [necessity].
(Cep telefonunuzun kapalı olması gerekir.)
b. Your mobile phone *can’t* be switched off [impossibility].
(Cep telefonunuz kapalı olamaz.)

alanı işaretleyebildiği ve bu anlamda bir kiplik işaretleyicisi görünümü sergilediği söylenebilir. Çürük (2010, s. 69), olumsuzluğun kipliğe olan bu katkısını şu sözlerle destekler:

Olumsuzluğun kiplik potansiyeli, bazı biçimbirimsel kiplik işaretleyicilerin olumsuzluk işaretleyicisi aldıklarında ortaya çıkan anlamın işaretleyici ulanmadan önceki anlamın yadsınması şeklinde olmayıp olumsuzluğun ona tamamen yeni bir kiplik anlam yüklemesinde açıkça görülmektedir.

3.2. Olumsuzluğun Emir Kipliğine Katkısı

Olumsuzluk, olumsuz emirlerin kurulmasında rol oynar. Uluslararası literatürde bir yasaklama anlatımı olarak karşılanan olumsuz emir (Auwera 2010), eyleyiciyi bir eylemi gerçekleştirmekten men etmeyi ifade eder. Bu emir ifadesi, eski gramerlerde ayrı bir öneme sahiptir ve “nehiy⁷” başlığında farklı bir “kip” olarak ele alınır (Bilgegil, 2009, s. 262). Olumsuz emir (yasaklama⁸), Türkçede çoğunlukla emrin genel işaretleyicisi olan eklere –mA eklenerek veya *yok*, *yasak* gibi sözlüksel birimlerle işaretlenir. Bir olumsuz emir, (9) ve (10)’da görüldüğü gibi olumlu buyruğun karşıtı olarak kurulabilir.

(9) a. Şuradaki kitapları *sil*.

b. Şuradaki kitapları *silme*.

(10) a. Akşam partiye *geliyorsun*.

b. Akşam partiye *gelmiyorsun*.

Ancak olumsuzluğun sanıldığından daha fazla bir oranda, olumlu edimsel bir karşıtının olmadığı veya olumlu buyruğa karşıt olamadığı görülür. Aşağıdaki ifadelerden (11)’de “*iki gün içinde*” kelime grubu, menfi bir emre; (12)’de “*sakın*” edatı da müspet emre uyum sağlamadığı için olumlu-olumsuz zıtlığı kurulamamıştır.

(11) İki gün içinde mektup eline *geçmeli*.

*İki gün içinde mektup eline *geçmemeli*.

(12) *Sakın buraya *gel*.

Sakın buraya *gelme*.

Kiplik yüklemelerin çoğunda da aynı durum söz konusudur. Emir kipliği açısından “*yok*”, “*yasak*”, “*yasaklamak*”ın olumlu kutbu emir açısından boştur. Yine “*emretmek*,

⁷ Bergamalı Kadri (1946, s. 35), “nehy”i, kişiyi “iş işlemekten men itmek” olarak tanımlamaktadır.

⁸ Uluslararası dilbilgisinde olumsuz emir için genellikle “prohibition/yasaklama” terimi kullanılır.

buyurmak” kiplik yüklemeleri ya da başka deyişle sözeylemeleri buyruk verirken –mA alamaz, -mA’yı isim-fiile kaydırır⁹.

(13) Bir daha oraya gitmek yok.

*Bir daha oraya gitmek var.

(14)Oraya gitmeni *emrediyorum*.

*Oraya gitmeni *emretmiyorum*.

Oraya *gitmemeni emrediyorum*.

Bazı fiillerin de kelimesel anlamı bir eylemin yapılmamasını, yapılan bir eyleme devam edilmemesini sağlayarak olumsuz anlam yaratabilmektedir. “Kes-”, “unut-” gibi fiiller böyledir.

(15) “(Emine, kardeşi Emin ödevini yırttığı için ağlıyordu.)

Emin babasının yanında dikilip o gün diğer mahalle ile yaptıkları maçı anlatmaya başladı:

-Baba, bugün görecektin beni, iki golü de ben attım. Acayip alkışladılar. Görse, harikaydım valla!

-Aslan oğlum benim!

Başını okşadı Emin’in ve sonra divanda sessizce *ağlayan* Emine'ye döndü:

-Hadi kız, *kes zırlamayı* da kalk annene yardım et, dedi.

Emine gözyaşlarını sildi. Mutfağa yöneldi (Beğendi, 2005, s. 11).”

(16) “-Oyacığım, rahat bırak Selim'i de yemeğini bitir. Derya ablan gelmemiş.

-Ablaymış.

-Pilav da ister misin, oğlum?

- Ne varsa yerim, anne... Bugün bir şey yemedim.

- Derya (sevgilin) aç bırakıyor seni tabii.

- Oya! Bak kızıyorum ama.

- Aman, anne be!

- Hemen odana çık! *Ayrıca Cumartesi günkü okul partisine gitmeyi de unut.*

Oya başı önünde özür dilemeye çalışmış; Zübeyde Anne duymazdan gelip merdivenleri işaret etmişti (İnci, 2010, s. 9-10).”

⁹ Aslan Demir de (2008, s. 83), buyur-, emret- yüklemelerinin olumsuzluğunun “buyurmuyorum, emretmiyorum” şeklinde eylemin gerçekleşmediğini/gerçekleşmeyeceğini gösterdiğini, yasaklama ifade etmediğini belirtir.

4. Sonuç

Emir kipliğinin literatürde “emir kipi” adıyla anılan çekim dizisinden başka dilbilgisel, sözcüksel, sözdizimsel, söyleme dayalı olmak üzere birçok işaretleyicisi vardır. –sAn(I)zA eki bu işaretleyicilerden biridir. Ekin bu görevi yerine getirebilmesinde, ona temel teşkil eden –sA ekinin içerdiği “şart, istek, gelecek zaman” gibi anlamsal özelliklerin emir kipliğinin “zorunluluk, istek, gelecek zaman” anlam kümesiyle örtüşmesinin rolü vardır. –sA ekinin bu anlamsal yüküne rağmen bir iki örnek dışında emir kipliği kodlayamaması ise onun bitmemişlik görüntüsünün emir kipliğinin “kesinlik, kararlılık” özellikleriyle uyuşmamasıyla açıklanabilir. Nitekim –sAn(I)zA eki, –sA’dan farklı olarak net bir tamamlanmışlık arz etmekte ve böylece “ivedilikle yerine getirilmesi beklenen” ve çoğunlukla “nezaketten uzak” emirleri işaretleyebilmektedir.

Diğer bir emir kipliği işaretleyicisi ise olumsuzluktur. Olumsuzluk, olumlu buyrukların karşıtını oluşturma yanında, olumlu yapılardan farklı davranabilmektedir. Emir kipliği açısından, “emretmek, buyurmak” gibi olumlu yapıların olumsuzu, “yok, yasak, yasaklamak” gibi bazı olumsuz yapıların da olumlusu yoktur. Bu noktada olumsuzluğun “bir eylemin yapılmasını yasaklayan emir”ler yaratan, emir kipliğinin olumlu yapıdan bağımsız farklı bir işaretleyicisi olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Atılğan, Y. (1987). *Anayurt Oteli*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Auwera, J. van der (2010). “Prohibition: Constructions and Markers”. *Contrasting Meaning in Languages of the East and West* (ed. by D. Shu, K. Turner). Tübingen, Narr, 443-475.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Başkent, C. Modal Mantığın Tarihine Kısa Bir Giriş. <http://web.cs.gc.cuny.edu/~cbaskent/mat/early/6.html>
- Beğendi, S. (2005). *İstanbul’un Sokak Kardelenleri*. Ankara: Tudem Kültür.
- Benzer, A. (2010). “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 28, 131-140.
- Bergamalı Kadri (1946). *Müeyyessiretü’l-Ulûm* (yay. Besim Atalay). İstanbul: TDK Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- Bulak, Ş. (2011). “-sA Ekinin İşlevleri”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 46, 25-38.
- Buyrukçu, M. (1971). *Mağara: Hikâyeler*. İstanbul: E Yayınları.
- Bybee, J., Perkins R. and Pagliuca W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Çürük, S. (2010). Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar”. *Modern Türklük Araştırmaları*. 7(2), 57-72.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri: Osmanlı Lehçesi*. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Drubig, H. Bernhard (2001). On the Syntactic Form of Epistemic Modality. Ms., University of Tuebingen.
- Ercilasun, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği Teorisi. *Dil Araştırmaları*. S. 2, 35-56.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gülsevin, G. (1990). Türkçede “-sa” Şart Gerundiumu Üzerine. *Türk Dili Dergisi*. 467, 276-279.
- Günel, B. (1972). *Ökse*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haan, F. de (2004). Typological Approaches to Modality. http://www.academia.edu/755478/Typological_approaches_to_modality: 1-66 (Erişim Tarihi: 12.12.2012).
- <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/makale.php?id=412>
- <http://www.sfb441.uni-tuebingen.de/b2/papers/DrubigModality.pdf>
- İlhan, N. (2009). *Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart cümlesi ya da Zarf Grubu*. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK 2007) Bildiriler. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 253-260.
- İnci, M. (2010). Zamansız. <http://books.google.com.tr> (Erişim Tarihi: 25.11.2012).
- Johanson, L. (2009). Modals in Turkic. Modals in the Languages of Europe (ed. by Björn Hansen, Ferdinand de Haan). Berlin-New York: Mouton de Gruyter: 487-510.

- Karahan, L. (1994). “-sa/-se Eki Hakkında”. *Türk Dili Dergisi*. 516, 471-474.
- Karahan, L. (2012). Ağız Verilerinin Etimoloji Çalışmalarına Katkısı: “söylesâne” Örneği. *Dil Araştırmaları*. S. 10, 9-15.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Kılıç, F. (2004). *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kocaman, A. (1981). Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. *TDAY Belleten*, 81-85.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Öner, M. (2007). *Tatar Türkçesi*. Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ Yayınları: 679-748.
- Özbek, A. (2011). “Aspect and Modality in Negative Constructions: A Contrastive Analysis of Turkish and Japanese”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*. 8(2), 1-17.
- Özkan, N. (2007). *Gagavuz Türkçesi*. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları: 81-170.
- Radden, G. (2007). Interaction of Modality with Negation (ed. by Władysław Chłopicki, Andrzej Pawelec, and Agnieszka Pokojaska). *Cognition in Language: Volume in Honour of Professor Elżbieta Tabakowska*. Kraków, Tertium, 224-254.
- Sertkaya, O. F. (1996). *Bolsunğıl Tep Dediler*. Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (26 Eylül 1988-3 Ekim 1988). Ankara, 135-142.
- Toy, E. (1976). *Gözbağı*. İstanbul: May Yayınları.
- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: TDK.
- Usta, Ç. (2013). *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- Uygur, C. V. (2007). “*Karakalpak Türkçesi*”. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Üstüner, A. (2000). Türkçede + A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10 (1), 189-206.
- Yazıcı E. H. (2011). Başkurt Türkçesinde –sX, -hAnA Kiplik işaretleyicileri. *Dil Araştırmaları*. 8, 51-76.
- Yücebaş, H. (1958). *Türk Mizahçıları, Nüktedanlar ve Şairler*. İstanbul: Ahmet Halid Kitabevi.